

УДК 330.341.2:65.014.1:631.11

*В.В. РОССОХА, доктор економічних наук, професор
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»
О.М. ШАРАПА, кандидат економічних наук, старший викладач
Київський національний торговельно-економічний університет*

Інституційне забезпечення управління господарською діяльністю аграрних підприємств

Постановка проблеми. Ефективність господарювання сільськогосподарських товаровиробників стає головною передумовою забезпечення продовольчої незалежності держави, формування конкурентного потенціалу галузі на внутрішньому і зовнішньому ринках, розв'язання соціально-економічних, технологічних, екологічних та демографічних проблем на селі. Депресивний стан національної економіки на фоні прагнень країни до активізації участі у світогосподарських процесах актуалізує проблему згортанням аграрного виробництва через його низьку ефективність.

Посилення конкуренції на внутрішньому ринку продовольства зумовлює необхідність забезпечення потужних конкурентних переваг продукції вітчизняних товаровиробників над постачальниками імпорту. Важлива роль у створенні таких переваг належить інститутам – формальним і неформальним правилам гри у суспільстві. Вони окреслюють структуру мотивації людської взаємодії у політиці, економіці, соціальній сфері. Функціонування інституційних норм та правил, як і їхня відсутність, призводить до економічних втрат, зумовлених трансакціями. Інститути, що генеруються державою, можуть не лише сприяти підвищенню ефективності розвитку аграрного сектора національної економіки, але й перешкоджати йому через створення неефективної стійкої норми (неефективного інституту), що самопідтримується сформованими ним інституціями та

набуває властивостей «інституційної пастки». Через наявність інституційних пасток сучасний рівень ефективності виробництва характеризується лише частковим виконанням його відтворювальної функції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Початок нової течії інституціональної економічної теорії поклав Р. Коуз [1], а загальне визначення інститутів як офіційних та неофіційних “правил гри”, способів ведення справ і управління трансакціями започаткував Т. Веблен [2, с. 202; 3], за що у 1990 році обидва були удостоєні Нобелівської премії.

Головна роль в інституційному середовищі належить державі, зокрема через здатність створювати відповідні інститути, які підтримуються офіційними органами влади. Міцна держава – це сильні інститути, які за допомогою демократичних законів та процедур захищають права громадянина, підприємця, власності. Слабкий інституційний сектор підриває загальний економічний потенціал країни. У західних країнах держава ініціювала формування інституційного середовища залежно від ступеня розвиненості ринку та його здатності забезпечити урівноважений розвиток.

Ключова функція інституцій як підсистеми ринкового механізму спирається на гармонізацію економічних відносин і раціональне управління ними, генерування інформації про потреби суспільства з одночасним розв'язанням проблем, підтримання збалансованих інтересів усіх учасників ринку [3]. Гнучке поєднання державного та ринкового

© В.В. Россоха, О.М. Шарапа, 2016

регулювання врятувало ринкову систему від багатьох конфліктів і “перетворило її на одну з найжиттєздатніших та найефективніших економічних систем за весь період існування людства” [4, с. 54].

На складність формування нових інститутів і невдачі запозичення західних інститутів транзитивними економіками вказує О.А. Петриченко. У процесі проведення реформ економічних систем – зазначає автор – часто виникають стійкі неефективні інститути з ефектом блокування (*lock-in effect*), які в теорії реформ одержали назву «інституційні пастки» [5, с. 65–66]. Інститути й інституції аграрного ринку, системи інституційних зв'язків і «соціальний розмір» суспільного інституту аграрного ринку досліджує В.А. Мамчур [6–8]. На засадах наукового доробку дослідників постає потреба системного опрацювання проблеми виникнення «інституційних пасток» та впливу їх на управління діяльністю аграрних підприємств.

Мета статті окреслюється дослідженням впливу неефективних інститутів на управ-

ління господарською діяльністю й розробленням заходів щодо удосконалення державних інституцій для забезпечення ефективності управління виробничо-збутовою діяльністю аграрних підприємств.

Виклад основних результатів дослідження. Аналіз формування інституційних пасток, спричинених негативним впливом інституцій, переконує, що створення ринкового правового поля не гарантує появу ефективних ринкових інститутів. Аграрний сектор економіки фактично став «заручником» системи інституційних пасток, що виникли в результаті здійснюваної макроекономічної політики. Протягом усього періоду становлення та розвитку вітчизняного агропродовольчого ринку умови його функціонування зумовлювалися чинниками, що змушували товаровиробників згортати виробництво або вдаватися до реалізації нераціональних і безперспективних рішень у сфері управління товарною спеціалізацією й збутом продукції (табл. 1).

1. Інституційні пастки виробничо-збутової діяльності сільськогосподарських підприємств

№ з/п	Показник
1	Економічна недоцільність застосування в умовах інфляційних і девальваційних процесів єдиних механізмів державного регулювання для сільськогосподарських товаровиробників різних організаційних форм господарювання з різноманітними технологічними, інноваційними, природними й географічними розбіжностями
2	Відсутність системності механізмів належного фінансового забезпечення, прозорих економічних «правил гри», партнерських відносин між державою і товаровиробниками, що знижує рівень довіри (соціального капіталу)
3	Надзвичайно високий рівень інфляції, оскільки ціни на продовольство у період з вересня 2013 р. по вересень 2015 р. в Україні у доларовому еквіваленті знизилися у 1,4–1,8 раза, а в гривневому зросли в 1,5–2,47 раза. Водночас унаслідок девальвації середній розмір заробітної плати зменшився від 408 до 199 дол. США, що знижує економічну доступність продовольства до вітчизняного споживача
4	Вимоги бухгалтерського обліку, за якими виробничі витрати при калькулюванні продукції обліковуються за цінами придбання, а рівень прибутку визначається за цінами продажу, що створює невідповідність між ефектами виробництва і збуту продукції та продажем її у торговельній мережі
5	Підвищення закупівельної ціни на сировину, яке спричиняє підвищення ціни на продукцію споживання, а подальше зниження ціни на сільськогосподарську сировину не повертає ціни на кінцеві продукти у своє попереднє положення, що забезпечує формування додаткової маржі у роздрібній торгівлі при неврахуванні інтересів сільськогосподарських товаровиробників
6	Неузгодженості взаємовідносин у продовольчих ланцюгах «виробництво (збут) – переробка (заготівля) – торгівля»
7	Зміна структури у витратах населення, що супроводжується зниженням частки витрат на харчування, формуванням споживчого кошика за залишковим принципом і породжує проблему зниження ціни на продовольство за рахунок якості продуктів харчування її виробниками.

Джерело: Сформовано авторами з використанням джерела [10].

Серед проблем функціонування внутрішнього ринку сільськогосподарської продук-

ції, що впливають на ефективність діяльності її виробників, слід також виділити:

1) митно-тарифну та фіскальну політику інституцій, що спричинили штучне скорочення конкурентного потенціалу аграрного виробництва країни, оскільки конкурентоспроможність галузі визначається результатами збутової діяльності як завершальної стадії виробничо-комерційного циклу;

2) дисбаланс у структурі ціни готової продукції сільського господарства через низьку частку виробників (близько 25 %) і високу – переробки та продажу (близько 50 і 25 % відповідно). Внаслідок цього товаровиробник одержує занижений прибуток, що не сприяє його ефективному відтворенню. Нееквівалентність міжгалузевих відносин, створених інституціями, – одна з найбільш серйозних й обтяжливих причин обмеження економічного розвитку сільськогосподарських підприємств і сучасної аграрної кризи. Якщо сфери агропромислового виробництва розвиваються відокремлено, без будь-якого технологічного чи фінансового взаємозв'язку, то ефективність сільського господарства знижується й воно втрачає інвестиційну привабливість;

3) недосконалість фінансово-кредитного механізму інституцій, що спричинила скорочення масштабів виробництва та деградацію матеріально-технічної компоненти ресурсного забезпечення технологічних процесів;

4) низький рівень розвитку й суперечності у функціонуванні інфраструктури інституцій ринку агропродовольчої продукції, внаслідок чого спостерігається невикористання існуючих конкурентних переваг вітчизняної продукції навіть на внутрішньому ринку.

У ринкових умовах господарювання вектор формування цін спрямовується у напрямі від роздрібною ціни до ціни на сировину, що стає одним із важливих чинників мінімізації витрат виробництва та забезпечення його конкурентоспроможності. За витратним методом ціна сільськогосподарської продукції визначається найгіршими: ділянками землі, технологіями виробництва, господарниками. Безумовно, що ціни, які формуються відповідно до закону попиту й пропозиції, завжди досягнуть рівноваги. Проте цей процес може супроводжуватися

значними руйнівними наслідками як для багатьох аграрних підприємств, так і для аграрного сектора економіки загалом. Тому система ціноутворення на сільськогосподарську продукцію, як правило, формується в поєднанні ринкових важелів з інструментами державного регулювання.

Нині в Україні немає цілісної концепції побудови системи державного регулювання цін та доходів сільськогосподарських виробників. Така концепція має враховувати ресурсний потенціал і сучасний стан сільськогосподарського виробництва, організаційно-економічний механізм господарювання, особливості інституційного середовища, тенденції глобалізації та посилення ролі міжнародних організацій у регулюванні зовнішньоекономічних зв'язків і стати чинником сталого розвитку сільського господарства, структурних та інноваційних зрушень у галузі, гарантування продовольчої безпеки [11, с. 14].

Значна частка доданої вартості кінцевої продукції в аграрному секторі створюється поза сферою первинного (сільськогосподарського) виробництва. При виокремленні цієї галузі з системи агропродовольчого ланцюга товаровиробник не бере участі в розподілі доданої вартості, створеної у сферах переробки й реалізації. До того ж частка первинного виробника у вартості кінцевої продукції має тенденцію до зниження. Якщо наприкінці 1960-х років вона становила 40–50 %, наприкінці 1980-х – 20, то нині – 8–12 %. Цілком природне прагнення сільськогосподарських товаровиробників стати співвласниками у сферах переробки та реалізації, одержати додаткову частку вартості кінцевої продукції. Така мета досягається вертикальною інтеграцією знизу [12;13, с. 166–167].

Для розв'язання організаційно-економічних неузгодженостей у взаємовідносинах продовольчих ланцюгів в умовах протікання інфляційно-девальваційних процесів важливо застосувати досвід Австрії стосовно діяльності узгоджувальних комісій цін, витрат і доходів у процесі руху продукції від сировини до кінцевого споживача. Економічна сутність цієї проблеми ґрунтується на заінтересованості у співпраці учас-

ників ланцюга виробництво (збут) – переробка (заготівля) – торгівля. Оскільки успіх кожного з них залежить від спільної узгодженості дій, ефективне функціонування однієї ланки є гарантією повноцінної діяльності суміжних ланок [10, с. 91–92].

Запорука успіху цих комісій спирається на добровільність їх створення, наявність незалежних експертів-фахівців у відповідних ланках аналізованого продовольчого ланцюга, обов'язковість довіри до них усіх його представників. Такі фахівці вивчають механізм формування та структуру виробничих витрат у кожного з учасників продовольчого ланцюга, тобто проводять дослідження перебігу подій (економічних явищ) у процесах технології їх виробництва.

Важлива особливість інтеграційного процесу знизу полягає в об'єднанні майже всіх виробників первинної сировини в одному регіоні в межах діяльності одного підприємства. Кооперативно-акціонерна форма сприяє консолідації капіталу для створення інтеграційного об'єднання, оснащеного сучасними технологіями для виробництва конкурентної продукції. Ця форма співробітництва дає змогу справедливо розподіляти дохід підприємства з урахуванням сировинного внеску кожного члена кооперативу.

Об'єднання виробників сільськогосподарської продукції може бути не лише засобом захисту своїх спільних інтересів, але й засобом одержання вигід за рахунок:

- спільної діяльності по заготівлі, зберіганню, переробці, збуту своєї продукції без посередників;
- налагодження приватно-державних партнерських відносин у створенні сприятливих умов для ведення господарської діяльності та полегшенні доступу до коштів державної підтримки.

Переваги спільної діяльності на засадах кооперації для господарств населення полягають у можливості стати фінансово незалежними і самостійними при виборі напрямів розвитку, збереженні усіх майнових прав господарств, а також в одержанні додаткових ефектів від оптового постачання чи продажу продукції. Водночас така форма діяльності включає додаткові витрати на оплату праці найманих працівників, загрози

подвійного оподаткування продукції, узгодження напрямів господарювання зі стратегічними цілями розвитку кооперативних об'єднань. Наслідком створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів стає комерціалізація їхньої діяльності та недотримання принципів внутрішньогосподарських відносин.

На діяльність сільськогосподарської кооперації негативно впливають такі чинники, як кризові явища в економіці світу, політична й фінансова нестабільність України, високий рівень урбанізації населення, недовіра його до колективної праці, обмеженість матеріально-технічної бази, нерозвиненість інфраструктури аграрного ринку, демографічна криза, низький рівень життя населення, висока вартість впровадження нових технологій, техніко-технологічна відсталість дрібних і середніх підприємств галузі, висока частка імпорту агропродовольчої продукції, упереджене ставлення державної та місцевої влади до обслуговуючої кооперації тощо [14]. На розв'язання зазначених проблем повинна спрямовуватися аграрна політика – важлива компонента механізму забезпечення розвитку аграрного сектора.

У контексті забезпечення продовольчої незалежності держави й підвищення рівня експортного потенціалу сільського господарства центральною проблемою стає створення умов для підтримки та розвитку виробничо-збутової діяльності аграрних підприємств. Узагальнення досліджень практики державних заходів переконує, що регулювання ринку являє собою юридичну, економічну, соціально-ідеологічну, освітню й іншу діяльність державних органів, спрямовану на сприяння ефективному функціонуванню економіки, її механізмів підвищення рівня суспільного добробуту та їх доповнення в тих випадках, коли ринковий механізм недостатньо ефективно розв'язує завдання розподілу виробничих і споживчих благ.

До об'єктів державного регулювання економіки належать сфери, галузі, регіони, а також ситуації, явища й умови соціально-економічного життя країни, де виникли або можуть виникнути певні труднощі, проблеми, які неможливо розв'язати шляхом ринкового саморегулювання або можливо –

лише в подальшій перспективі, тоді як необхідність нормального функціонування економіки і підтримка соціальної стабільності вимагають негайного їх розв'язання.

Проведене в нашій країні реформування аграрної галузі та персоніфікація землі мали забезпечити комерціалізацію всіх ланок агропромислового виробництва, створити ринкові інфраструктури завдяки виробленню оптимальної цінової, податкової, кредитної й митної політики. В результаті вибіркового підходу в державній підтримці суб'єктів сільськогосподарського виробництва, а також за допомогою заходів науково-технічного, технологічного та кадрового забезпечення галузі можна розв'язати складне, але важливе завдання продовольчої незалежності держави на рівні сучасних потреб розвитку цивілізації. Проте державне регулювання аграрної сфери економіки поки що малоефективне. Причини цього явища зумовлені недостатнім науковим обґрунтуванням питань прогнозування стану об'єктів галузі, невизначеністю обсягів і строків державного втручання, недосконалістю інструментів аграрної стратегії, низькою кваліфікацією управлінського персоналу, повільним запровадженням ринкових механізмів, наявністю

бюрократичних перешкод; корумпованістю окремих державних структур.

Створення в Україні збалансованого продовольчого господарства можливе за умов наявності прогнозованого механізму державного регулювання агропромислового виробництва, що включає комплекс заходів щодо впливу держави на систему економічних відносин. Для послаблення руйнівної сили інфляційно-девальваційних процесів у сільському господарстві на сучасному етапі оманливої ефективності та прибутковості виробництва важливе визначення інфляційної рентабельності й інфляційного прибутку товаровиробників. Досконалу систему управління комплексним забезпеченням ефективності виробництва та збуту вітчизняної продукції в умовах активізації участі України в процесах світової економічної інтеграції можна створити за рахунок раціонального використання ресурсів інституцій підтримки господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників.

Для підвищення ролі державних інституцій у формуванні й реалізації господарського управління в умовах низької купівельної спроможності населення необхідно здійснити певні заходи (табл. 2).

2. Заходи щодо удосконалення державних інституцій для підвищення ефективності управління господарською діяльністю аграрних підприємств

№ з/п	Захід
1	Використання дієвих економічних механізмів конвергенції ринку і державного регулювання для усунення недоліків ринку й недовіри між державою та товаровиробниками при виконанні відповідних домовленостей
2	Забезпечення еквівалентності цін і встановлення розміру підтримки сільськогосподарських товаровиробників з урахуванням масштабу, рівня інтеграції й диференціації виробництва, стану інноваційно-інвестиційного розвитку тощо на засадах нормативної рентабельності по кожному виду продукції
3	Проведення вибіркового оперативного моніторингу, витрат виробництва в підприємствах різних форм господарювання для одержання інформації щодо діяльності суб'єктів ринку
4	Систематичне дослідження структури роздрібних цін за видами продовольства і визначення частки кожного з учасників продовольчого ланцюга (виробництво (збут) – переробка (заготівля) – оптова і роздрібна торгівля – держава (державні закупівлі) для контролю за пропорційністю цінових змін
5	Об'єктивне визначення рівня рентабельності (норми прибутку) з урахуванням особливостей технологічного процесу та рівня відновлюваної собівартості для усунення оманливого завищення прибутковості сільськогосподарського виробництва
6	Діагностика рівня економічної доступності продовольства, частки витрат сімейного бюджету населення, платоспроможності жителів країни для забезпечення набору основної продовольчої сировини і харчових продуктів

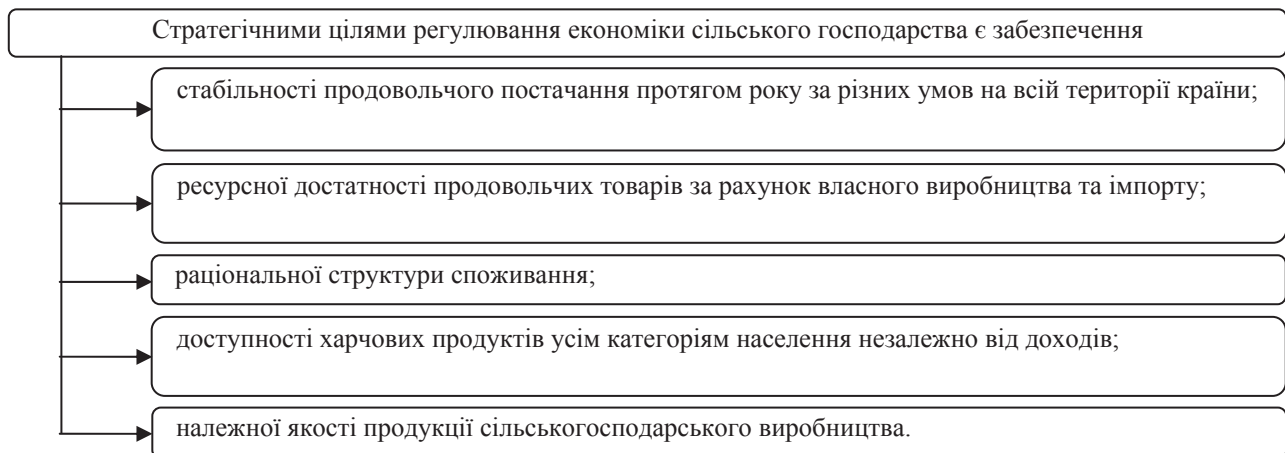
7	Імпортозаміщення продуктів харчування шляхом створення умов для заготівлі, збуту, переробки продукції, яка виробляється в ОСГ, уникнення неякісного імпорту й підвищення доданої вартості в країні
8	Створення узгоджувальної комісії за цінами, витратами та доходами з представників виробництва сировини, її переробки й роздрібною торгівлі відповідної продукції з обов'язковою участю в комісіях незалежних експертів

Джерело: Сформовано авторами з використанням джерела [10].

Світовий досвід та очевидні негаразди в забезпеченні стабільної ефективної діяльності аграрних підприємств переконують, що ключовим фактором залишається функціонування системи державної підтримки доходів сільськогосподарських товаровиробників. Більшість розвинутих країн світу, функціонування економіки яких характеризується суттєвою наявністю на світовому ринку агропродовольчої продукції, широко застосовують заходи державного регулювання аграрної сфери, спрямовані на підтримку

експортного потенціалу сільського господарства й забезпечення ефективного функціонування виробників продукції.

Отже, головна мета державного регулювання аграрного сектора має спиратися на економічну та соціальну стабільність сільськогосподарського виробництва, адаптацію його до мінливих умов ринкового середовища. Конкретні цілі ґрунтуються на положеннях головної мети і невід'ємно пов'язані з об'єктами державного регулювання економіки (рис.).

Стратегічні цілі державного регулювання сільського господарства

Джерело: Сформовано авторами.

Усталеною формою фінансової підтримки виробників сільськогосподарської продукції в розвинутих країнах світу стало державне субсидування. Так, у країнах Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) (34 країни світу) державні субсидії становлять 34 % від загального доходу фермерів. Рівень державних субсидій у відсотках до вартості виробленої сільськогосподарської продукції останніми роками у Швейцарії досяг 73 %, Норвегії – 70, Японії – 63, країнах ЄС – 45 % (для порівняння: в Україні цей показник становить 4,3 %) [15].

В Євросоюзі фермерів дотують із розрахунку на гектар угідь, причому є пряма дотація і дотація на розвиток територій. Розмір

підтримки коливається від 191 євро/га у Латвії до 1526 євро/га на Мальті. Загальна сума дотацій становить 500 млрд євро. У Білорусі державна підтримка сільського господарства знаходиться на рівні 3,5 млрд дол. США, у Росії – 9 млрд дол. США [16].

За даними ОЕСР, методологія порівняння обсягів бюджетної підтримки враховує й податкову, і бюджетну, й цінову підтримки. Відповідно до розрахунків ОЕСР, у 2012 році обсяг підтримки в Україні становив 1,3 % від внутрішнього валового виробництва аграрної продукції, водночас у Росії – 13,5 %, а Євросоюзі – 19 % [17].

Державні субсидії сільськогосподарським товаровиробникам у цих країнах зазвичай

надаються не з метою нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, а заради підтримки доходів фермерів на належному рівні, розвитку інфраструктури, дотримання екологічних вимог, збереження родючості ґрунтів тощо. У країнах ЄС до 25 % субсидій можуть бути спрямовані на впровадження новітніх технологій, гарантування безпечності продуктів харчування, соціальний розвиток сільських територій. У США державні кошти використовують також на наукові дослідження у сфері аграрного виробництва.

В Україні підтримка сільськогосподарських товаровиробників за весь пореформений період жодного разу не мала комплексного спрямування. Сучасний стан вітчизняного ринку аграрної продукції характеризується такими явищами, як формальна наявність атрибутів ринку, надмірна концентрація влади та власності в політичних, регіональних і галузевих олігархічних угрупованнях, домінування фінансово-промислової й адміністративно-управлінської еліти. Це призводить до недосконалості системи державного регулювання аграрного сектора економіки та робить регулювальну систему занадто громіздкою для реагування на зміни в аграрній сфері [18, с. 355].

Із часу набуття Україною незалежності прийнято понад 150 законів, пов'язаних із сільськогосподарською діяльністю й селом. Проте ситуація в сільській місцевості суттєво не поліпшилася. Загалом у державі діє велика кількість нормативно-правових документів у сфері регулювання аграрної сфери економіки, але значна кількість їх не виконується через брак фінансування, а тому має декларативний характер. Недостатня системність і неузгодженість законодавства України, а також його вибіркоче виконання негативно впливає на виробництво та збут сільськогосподарської продукції. Реалізація існуючих положень нормативно-правових документів часто знаходиться не на належному рівні. Отже, є підстави стверджувати про необхідність удосконалення інституцій регулювання в аграрній сфері економіки.

Усі розвинуті країни світу проводять ґрунтовну політику державного сприяння розвитку сільського господарства, надання йо-

му гарантованої підтримки, запроваджують відповідні економічні механізми заохочення сільськогосподарських товаровиробників. Попри це, за 1994–1999 роки у сільському господарстві України відбулося поступове зменшення державної підтримки сільського господарства (за винятком податкових пільг) від 1575,4 до 91,5 млн дол. США, або в 17,2 раза, що було спричинено макроекономічними чинниками [19].

Із 2000 року Уряд почав збільшувати фінансування галузі. Було прийнято Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України», в якому визначаються правові, економічні та організаційні засади цілісної системи програмних документів, встановлюється загальний порядок їх розробки, затвердження й виконання, права і відповідальність учасників [20].

Така програма відображає наукове обґрунтування цілей та пріоритетів, засобів і шляхів їх досягнення й стратегії розвитку. Показники програмних документів затверджуються Кабінетом Міністрів України, уповноваженими та іншими центральними органами виконавчої влади й окреслюють орієнтири для розробки суб'єктами підприємницької діяльності власних бізнес-планів, прогнозів і стратегій розвитку. Система програмних документів економічного та соціального розвитку визначається на короткострокові (рік) і довгострокові (п'ять років) періоди, а в разі необхідності й на триваліший термін.

Протягом 2003–2012 років в Україні реалізовано від 14 до 19 програм підтримки сільськогосподарських товаровиробників. Найбільша їх кількість була в 2004 році. У 2003-му найвищу частку в структурі спрямованих на підтримку аграрного сектора економіки коштів, а саме 33,3 %, мала програма «Здійснення заходів з подолання наслідків стихійного лиха в сільському господарстві та розвитку аграрного ринку» [21], на реалізацію якої було витрачено 671,4 млн грн. Із 2004 року найвагомішою стала програма «Бюджетна тваринницька дотація та державна підтримка виробництва продукції рослинництва», на яку виділялося від 17,1 до 30,8 % усіх залучених на держав-

ну підтримку сільськогосподарських товаровиробників коштів.

Бюджетом на 2013 рік було заплановано реалізацію лише шести цільових державних і восьми регіональних програм підтримки, а на їхню реалізацію в спеціальному фонді держбюджету було передбачено 650 млн грн [22].

У 2015 році сільське господарство одержало найменшу бюджетну підтримку за останні 10 років. У спеціальному фонді державного бюджету для потреб галузі було передбачено понад 530 млн грн, у т. ч. видатки розвитку становили понад 127 млн грн [23]. На 2015 рік у бюджеті країни майже не передбачене фінансування виробничих субсидій, за винятком фінансування діяльності Аграрного фонду [24].

Серед основних важелів механізму регулювання аграрного ринку України, які використовувалися з 1991 року, слід виділити: мінімальні ціни; еквівалентні ціни; заставні операції; інтервенційні операції; квотування; митні тарифи на ввіз та вивіз продукції; державні дотації на одиницю продукції; державні дотації на одиницю площі; державні дотації за якість продукції; пільгове кредитування; пільгове оподаткування тощо. Подібні інструменти економічного механізму застосовувались у провідних країнах світу, зокрема в країнах ЄС. Їхній досвід було враховано при розробці вітчизняної системи державного регулювання ринку сільськогосподарської продукції. Однак сформований механізм регулювання аграрного ринку не забезпечив стійкої тенденції до підвищення ефективності сільськогосподарської галузі.

Функціонування ринків продовольчих продуктів у рамках ЄС являє собою складний механізм, в якому провідні позиції займає система державного регулювання. Втручання держави, її вплив на внутрішній ринок має систематичний характер і здійснюється за різними напрямками. При державних закупівлях сільськогосподарських продуктів або при реалізації їх із державних запасів органи втручання виступають як безпосередній ринковий агент.

В Україні для реалізації стратегічного курсу зміни всієї системи відносин в агропродовольчому виробництві доцільно створити

спеціальні органи державного регулювання ринкових перетворень сільського господарства. У державах Східної Європи, які стали на шлях аграрних реформ значно раніше, ніж Україна, подібні інституції вже діють, зокрема, у Польщі – Агентство сільськогосподарського ринку, в Чехії й Словаччині – Фонди ринкового стимулювання, в Угорщині – Координаційний комітет з регулювання аграрного ринку. За винятком деяких відмінностей, можна виділити такі головні завдання їхньої діяльності: інтервенційна закупівля сільськогосподарської продукції; інтервенційний продаж сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки на внутрішньому і зовнішньому ринках; субсидування експорту; обслуговування кредиторської заборгованості; аналіз сільськогосподарського ринку, збір інформації та розробка оцінок і пропозицій для уряду щодо поточної ситуації.

Висновки. З огляду на нинішню ситуацію, не всі галузі агропромислового виробництва мають тенденції успішного розвитку. Інституційне забезпечення управління виробничо-збутовою діяльністю аграрних підприємств, що супроводжується виникненням інституційних пасток, зумовлює зниження ефективності сільськогосподарських підприємств. Процеси розвитку аграрного сектора економіки, спрямовані на нарощування обсягів продукції та підвищення її конкурентоспроможності, мають здійснюватися з урахуванням інституційного впливу, можливостей використання природних і регіональних переваг галузі й супроводжуватися державним регулюванням цін і доходів сільськогосподарських товаровиробників.

Складниками організаційно-економічних заходів державної аграрної політики мають стати цільові програми підтримки галузі, податкові та митні пільги, державні закупівлі через Аграрний фонд, Державний комітет матеріального державного резерву, ДАК «Хліб України», а також державна підтримка обов'язкового страхування аграрного виробництва. Водночас державну підтримку агропродовольчого сектора слід розглядати в контексті визначення пріоритетів розвитку тієї чи іншої галузі сільського господарства,

а не як обов'язкову компоненту формування собівартості продукції.

Провідне місце у формуванні ціни на основі конкуренції та фактичного співвідношення попиту і пропозиції посідають такі інституції, як товарні біржі. Вони являють собою особливу форму оптового ринку та важливу компоненту ринкової інфраструктури на організованому аграрному ринку. Проте ці інституції не визначають реальну ціну сільськогосподарської продукції, а лише закладають підвалини для визначення ціни.

Механізм біржової торгівлі забезпечує вирівнювання і регулювання цін, прозорість купівлі-продажу продукції й об'єктивність встановлення цін. Такими інструментами стає форвардна та ф'ючерсна торгівля, які поки що не набули значного поширення, але мають певні переваги. Завдяки товарним біржам здійснюється страхування від цінкових змін, а тому сільськогосподарські підприємства можуть уникати багатьох ризиків, перекладаючи їх на спекулянтів. Водночас біржа сприяє залученню інвестиційних ресурсів і виступає каталізатором процесу мобілізації коштів для інвестування галузі.

Сільськогосподарською продукцією, яка користується найбільшим попитом та реалізується через товарні біржі, було й залишається зерно. Проте частка ф'ючерсних контрактів у загальній структурі біржової торгівлі цією продукцією незначна. Підвищення ролі таких контрактів у реалізації продукції дасть змогу товаровиробникам планувати свою виробничу і збутову діяльність.

До переваг біржової торгівлі належить можливість надання інформації про товаропотоки й ціни на зерно, що експортується з України, рівень світових цін, інвестування товаровиробників за допомогою укладення форвардних угод на основі біржових цін, які забезпечують взаємовигідні товарно-грошові відносини між партнерами.

Державне регулювання ринку зерна не відіграє стимулюючої ролі щодо зерновиро-

бництва і поки що не здатне ефективно реагувати на виклики ринкової економіки. Причиною зниження прибутковості зернової галузі останніми роками стала нерозвиненість аграрного ринку та інфраструктури збуту зерна, а також механізму державного регулювання ціноутворення на зернову продукцію в умовах як надвиробництва зерна, так і неврожаю, високий рівень кредитних ставок та недосконалість бюджетної підтримки галузі. Тому значна частка доходів при експорті продукції залишається у приватних зернотрейдерів, які розпоряджаються одержаним капіталом на власний розсуд, минаючи інтереси товаровиробників і держави загалом.

Нагальною стає необхідність створення в Україні державної структури (надання відповідних повноважень існуючій), яка здійснюватиме державні закупівлі (на умовах спот, форвард, ф'ючерс) із метою експорту продукції. Прибутки цієї держструктури повинні розподілятися таким чином, щоб певна їхня частка поверталася товаровиробнику на потреби розвитку. Це забезпечить перевагу такої державної структури перед приватними зернотрейдерами для аграрних підприємств без порушення антимонопольного та іншого законодавства. Канадський досвід організації збуту сільськогосподарської продукції переконує, що така держструктура має бути не лише самоокупною, а й прибутковою, сплачувати податки в бюджет і стимулювати сільськогосподарських товаровиробників. Запровадження цієї системи державних закупівель дасть змогу сільськогосподарським товаровиробникам заздалегідь формувати виробничу програму з упевненістю в збуті продукції за визначеною ціною. В подальших наукових дослідженнях варто сконцентрувати увагу на управлінні процесами підвищення ефективності виробничо-збутової діяльності аграрних підприємств в умовах євроінтеграції.

Список використаних джерел

1. Coase R. (1937). The Nature of the Firm / R. Coase // *Economic*. – 1937. – 4(16). – P 386–405.
2. Веблен Т. Теория праздного класса / Т. Веблен. – М. : Прогресс, 1984. – 368 с.
3. Veblen T. Why is Economics not an Evolutionary Science / T. Veblen. // *Quarterly Journal of Economics*. – 1898. – Vol. 12, No. 4. – P. 373–397.

4. *Росоха В. В.* Інституційне забезпечення розвитку виробничо-економічних систем / В. В. Россоха // *АгроІн-Ком.* – 2006. – № 3–4. – С. 82–86.
5. *Галиця І.* Державне регулювання в умовах ринкових відносин / І. Галиця // *Економіка України.* – 2002. – № 6. – С. 52–58.
6. *Петриченко О.А.* Теорія суспільно-економічного розвитку : моногр. / О. А. Петриченко. – К. : ННЦ ІАЕ, 2013. – 102 с.
7. *Мамчур В. А.* Інституції державного регулювання ринку зерна в Україні / В. А. Мамчур // *Економіка АПК.* – 2010. – № 2. – С. 55–61.
8. *Мамчур В. А.* Інститути аграрного ринку: теоретичні аспекти / В. А. Мамчур // *Економіка АПК.* – 2010. – № 10. – С. 151–156.
9. *Мамчур В. А.* Інституції та “суспільний розмір” аграрного ринку / В. А. Мамчур // *Економіка АПК.* – 2011. – № 10. – С. 161–166.
10. *Шпичак О. М.* Економіко-організаційні неузгодженості взаємовідносин у продуктових ланцюгах в умовах інфляційно-девальваційних процесів: напрями врегулювання / О. М. Шпичак // *Економіка АПК.* – 2015. – С. 85–95.
11. *Онегіна В. М.* Державне регулювання цін і доходів сільськогосподарських товаровиробників : моногр. / В. М. Онегіна. – К. : ННЦ ІАЕ, 2007. – 590 с.
12. *Красноручький О.О.* Ефективність функціонування капіталу суб’єктів сфер виробництва та обігу ринку сільськогосподарської продукції / О. О. Красноручький // *Вісн. СНАУ.* – Вип. 4. – 2009. – С. 43–50.
13. *Нагорный В. Д.* Сельское хозяйство Канады. Корни успеха. / В. Д. Нагорный. – М.–Майкоп : Качество, 2004. – 328 с.
14. *Лужанська Т.* Професійні громадські організації в аграрному секторі економіки України: проблеми розвитку. Проект «Аграрна політика для людського розвитку» [Електронний ресурс] / Т. Лужанська. – 2005. – Режим доступу : <http://www.undp.org.ua>.
15. *Беззуб І.* Перспективи розвитку сімейних фермерських господарств в Україні [Електронний ресурс] / І. Беззуб. // Центр досліджень соціальних комунікацій. – Режим доступу : http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&f=419.
16. Лист щастя від Мінфіну або Примарність насолоди від супу з курки, яка несе золоті яйця [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.agroprofi.com.ua>.
17. *Мельник Т.М.* Оцінка державної підтримки аграрного сектору України / Т. М. Мельник, О. С. Головачова // *Маркетинг і менеджмент інновацій.* – 2013. – № 3. – С. 169–184.
18. *Могильний О. М.* Регулювання аграрної сфери : моногр. / О. М. Могильний. – Ужгород : ІВА, 2005. – 400 с.
19. *Кобута І.* Внутрішня підтримка сільського господарства в контексті приєднання України до Світової організації торгівлі / І. Кобута, О. Шевцов // *Аграрна політика для людського розвитку : проект.* – К. : [б.в.], 2002. – С. 342–374.
20. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України : Закон України від 23.03.2000 р. № 1602–III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
21. Програма «Здійснення заходів з подолання наслідків стихійного лиха в сільському господарстві та розвитку аграрного ринку» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua>.
22. Всеукраїнська асоціація сільських та селищних рад [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vassr.org>.
23. Про державний бюджет України на 2015 рік : Закон України від 28.12.2014 р. № 80–VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80-19/page2>.
24. Бюджет 2015, підтримка АПК та корупція [Електронний ресурс] // *VoxUkraine.* – 23.01.2015. – Режим доступу : <http://voxukraine.org/2015/01/23/>.

Стаття надійшла до редакції 23.06.2016 р.

* * *